

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

LEGAL MECHANISM FOR PROTECTION OF INFORMATIONAL RIGHTS AND FREEDOM OF MAN AND OF A CITIZEN IN UKRAINE

Ткачук Н.І.,

*кандидат юридичних наук,
головний спеціаліст Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення
Служби безпеки України*

У статті здійснено аналіз правового механізму захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина в Україні. Зокрема, здійснюється визначення специфіки і складових частин відповідного правового механізму та оцінка перспектив подальшого розвитку в Україні. У статті розмежовуються поняття механізму забезпечення прав та свобод, механізму захисту прав та свобод, механізму реалізації права на захист прав і свобод.

Ключові слова: інформація, правовий механізм, захист, інформаційні права та свободи людини і громадянина.

В статье осуществлен анализ правового механизма защиты информационных прав и свобод человека и гражданина в Украине. В частности, осуществляется определение специфики и составляющих соответствующего правового механизма и оценка перспектив дальнейшего развития в Украине. Также в статье разграничиваются понятия механизма обеспечения прав и свобод, механизма защиты прав и свобод, механизма реализации права на защиту прав и свобод.

Ключевые слова: информация, правовой механизм, защита, информационные права и свободы.

The article analyzes the legal mechanism for protecting information rights and freedoms of a man and citizen in Ukraine. In particular, the specifics and components of the relevant legal mechanism are being determined and the prospects for further development in Ukraine are assessed. Also, the article differentiates the concepts of the mechanism for ensuring rights and freedoms, the mechanism for protecting rights and freedoms, the mechanism for exercising the right to protect rights and freedoms.

Key words: information, legal mechanism, protection, information rights and freedoms.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство є інформаційним, оскільки кількість, якості та ступінь використання інформації стають факторами, що визначають рівень розвитку держави й суттєво впливають на її статус у світовому співтоваристві. Становлення й розвиток інформаційних основ соціуму припускає наявність сукупності передумов, що забезпечують його відтворення й розвиток. Неодмінною умовою цього виступає правовий захист інформаційних прав та свобод людини й громадянина, які мають як юридичну, так і загальносоціальну значущість та надають можливість забезпечувати взаємно необхідні відносини громадянина й держави.

Відповідно, звертання до проблематики дослідження правового механізму захисту інформаційних прав та свобод видається вкрай актуальним, адже осмислення й дослідження питань дії правового механізму захисту інформаційних прав і свобод позитивно впливає на організацію правового захисту прав і свобод людини й громадянина в Україні у цілому.

Ступінь наукової розробки проблеми. Дослідженню гарантій та механізмів захисту прав і свобод людини приділено значну увагу в працях таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як Н. Гончарова, О. Кузнєцова, А. Ніколаєва, Є. Петренко, Ю. Тодика, Є. Хазова тощо. Втім, правовий механізм захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина продовжує привертати увагу дослід-

ників, адже, не зважаючи на те, що право на інформацію та інші інформаційні права людини вже давно отримали закріплення на законодавчому рівні, процеси їх реалізації та захисту в Україні потребують вдосконалення.

Метою статті є аналіз правового механізму захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина, визначення його складових частин та оцінка перспектив подальшого розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розгалужена система прав та свобод людини й громадянина, яка набуває закріплення як у міжнародному, так і у національному законодавстві, в тому числі на конституційному рівні, не завжди свідчить про належну реалізацію цих прав і свобод. У цілому під механізмом забезпечення прав та свобод людини і громадянина найчастіше розуміють систему засобів і чинників, за допомогою яких здійснюється реалізація прав і свобод особи та їх охорона відповідними зобов'язаними суб'єктами державної влади, а в разі порушення – їх захист і відновлення [1], або ж систему взаємодіючих правових засобів, за допомогою яких держава здійснює юридичний вплив на правовідносини між суб'єктами права з метою визнання, дотримання та реалізації основних прав людини і громадянина [2, с. 197].

Якщо вести мову про структуру власне механізму захисту прав та свобод людини і громадянина, то, наприклад, О. Снежко визначає, що механізм захисту прав та свобод людини і громадянина складається з двох елементів: системи державних орга-

нів, за допомогою яких кожен може захистити свої права й свободи, і засобів захисту (судових, адміністративних, цивільно-правових, кримінально-правових та інших [3, с. 74].

Б. Железнов виділяє у механізм державного захисту прав і свобод людини й громадянина «відповідні норми конституційного, адміністративного, кримінального, цивільного, трудового, сімейного, екологічного й інших галузей права», а також зазначає, що «норми інших галузей права, по-перше, впливають із норм конституційного права, а по-друге, самі норми конституційного права, що закріплюють статус людини й громадянина, реалізуються через норми інших правових галузей. Ці відносини існують практично у всіх сферах життя суспільства» [4].

Отже, мова йде про організаційну та власне правову складову частину механізму захисту прав та свобод людини і громадянина, відтак правовий механізм захисту прав та свобод людини і громадянина за своєю суттю фактично має організаційно-правовий характер.

Необхідно зауважити, що механізми захисту прав і свобод людини поділяються на міжнародні та національні. Під міжнародними механізмами захисту прав розуміють систему міжнародних (міждержавних) органів та організацій, які діють з метою здійснення міжнародних стандартів прав і свобод людини чи їх відновлення в разі їх порушення, та відповідні міжнародно-правові норми.

У реалізації правової складової частини механізму захисту прав та свобод людини і громадянина особливе місце займає конституційно-правовий механізм захисту, який включає в себе, насамперед, конституційні принципи, що забезпечують вільний розвиток і гідне існування кожної особистості. До них належать принципи гуманізму, рівноправності, єдності прав і обов'язків, свободи самовираження й діяльності, гарантованості прав і свобод, загальності прав і свобод, їх невідчужуваності тощо. Завдяки цим принципам досягається, по-перше, необхідний баланс конституційних цінностей при їхній реалізації в чинному законодавстві, а по-друге – в правозастосовній практиці, у випадку виникнення прогалин і протиріч у чинному законодавстві. По-третє, існування цих принципів є результатом інтеграції загальноновизнаних норм міжнародного права в вітчизняному законодавстві, що дозволяє забезпечувати й захищати права людини й громадянина в Україні на рівні цивілізованих світових стандартів. Нормативно-правова основа, що визначає статус суб'єктів, що здійснюють захист прав і свобод людини й громадянина, статус суб'єктів, які підлягають захисту й охороні, а також правовідносин, що виникають між ними також становить зміст механізму захисту прав і свобод людини й громадянина, до якого слід включити й дії уповноважених суб'єктів захисту й охорони, дії самої людини, чиї права порушені, у відношенні до правопорушника з метою попередження й припинення правопорушення або відновлення порушених прав та свобод [5].

З точки зору складових частин правовий механізм захисту інформаційних прав та свобод людини й громадянина (як і правовий механізм захисту прав та свобод людини і громадянина в цілому) поділяється на нормативно-правовий та організаційно-правовий. Нормативно-правова форма виражається в прийнятті нормативно-правових актів або у внесенні у чинні нормативно-правові акти змін, які можуть сприяти здійсненню захисту інформаційних прав та свобод людини й громадянина.

Організаційно-правова складова механізму захисту виражається в діяльності внутрішньодержавних органів, що задіяні в процесі захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина в Україні. Основна роль у організаційно-правовому механізмі захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина належить Президентові України, органам виконавчої влади, правоохоронним органам, а так само інститутам громадянського суспільства. Роль Президента України в організаційно-правовому механізмі захисту інформаційних прав та свобод людини й громадянина в Україні обумовлена тим, що він є гарантом Конституції. Роль органів виконавчої влади в організаційно-правовому механізмі захисту інформаційних прав та свобод людини й громадянина полягає в організації виконання Конституції та законів України. Особливе місце належить також судам, прокуратурі, органам внутрішніх справ, іншим правоохоронним органам, адвокатам, нотаріату, які відіграють активну роль у захисті інформаційних прав та свобод людини й громадянина.

Важливе місце в організаційно-правовому механізмі захисту прав та свобод людини й громадянина займає омбудсман. Так, відповідно до ст. 101 Конституції України парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [6]. Метою парламентського контролю над дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина, що здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, є: захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України і міжнародними договорами України; дотримання і повага прав людини і громадянина з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій і їх посадових і службових осіб; запобігання порушень прав і свобод людини і громадянина і сприяння відновленню порушених прав; сприяння приведенню законодавства України про права і свободи людини і громадянина у відповідність із Конституцією України, міжнародними стандартами в цій області; поліпшення і подальший розвиток міжнародного співробітництва в області захисту прав і свобод людини і громадянина; запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод; сприяння правовому інформуванню населення і захист конфіденційної інформації про особу. Уповноважений Верховної Ради України

з прав людини здійснює свою діяльність на підставі відомостей про порушення прав і свобод людини і громадянина, які одержує зі звернень громадян України, осіб без громадянства або їхніх представників, народних депутатів України, а також за власною ініціативою. Уповноважений приймає і розглядає звернення громадян України, іноземців, осіб без громадянства або осіб, що представляють їхні інтереси, відповідно до Закону України «Про звернення громадян» [7]. Відповідно до закону Уповноважений з прав людини повинен відреагувати на порушення положень Конституції, законів України, міжнародних договорів України щодо прав і свобод людини і громадянина. Актами реагування є звернення Уповноваженого (конституційне подання й подання до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, їх посадовим і службовим особам) [8].

Крім того, в умовах становлення в Україні демократичної правової держави спостерігається стійка тенденція до підвищення ролі інститутів громадянського суспільства в організаційно-правовому механізмі захисту інформаційних прав та свобод людини й громадянина.

Нормативно-правова складова частина правового механізму захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина включає такі елементи: нормативні приписи, що встановлюють здійснення правового захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина; юридичні факти, які дозволяють почати процес здійснення правового захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина; правовідносини щодо захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина, які передбачають наявність прав та обов'язків, що їм відповідають; суб'єкти правового механізму захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина; об'єкти правового механізму захисту інформаційних прав людини та громадянина (власне об'єкти, з приводу яких виникають інформаційні правовідносини та відповідні правовідносини захисту).

Отже, нормативно-правовий механізм захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина в Україні є частиною правового механізму захисту відповідних прав і свобод. Він виражається у встановленні у вітчизняному законодавстві інформаційних прав та свобод людини й громадянина. Одним із найважливіших компонентів такого нормативно-правового механізму захисту інформаційних прав і свобод людини й громадянина в Україні є їхні гарантії, зміст яких у міжнародно-правових актах та в національному законодавстві є практично ідентичним, хоча підстави можливого обмеження інформаційних прав та свобод за міжнародними стандартами можуть не збігатися з тими, що визначені в національному законодавстві.

Особливостями нормативно-правового механізму захисту інформаційних прав та свобод людини й громадянина в Україні є те, що відповідний механізм ґрунтується на принципах свободи самовираження

та ідеологічної різноманітності, які виступають правовою основою вільного інформаційного обміну, а також на можливості встановлення обмежень інформаційних прав тільки у випадку загрози правовим цінностям, посягання на які у сфері інформаційного обміну є неприпустимим.

Невід'ємним елементом нормативно-правового механізму захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина є заходи щодо захисту інформаційних прав та свобод, які полягають у: обов'язках державних органів і органів місцевого самоврядування оприлюднювати прийняті ними правові акти у встановленому законодавством порядку; обов'язках органів і організацій повідомляти широкій громадськості інформацію про свою діяльність і правовий статус, а також надавати інформацію в тих випадках, якщо її поширення може запобігти загрози життю або здоров'ю громадян, якщо вона має або може мати суспільно значущий характер, або, якщо потрібно, припинити поширення недостовірної інформації; інших обов'язках інформаційного характеру.

Слід також зупинитись на формах захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина. Так, Конституція відзначає, що кожний має право будь-якими, не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [6]. Отже, засоби захисту прав та свобод людини і громадянина, в тому числі інформаційні, можуть бути класифіковані як судові, адміністративні і державні. Так, право громадян на судовий захист закріплене в ст. 10 Загальної декларації прав людини [9] та в ст. 55 Конституції України, відповідно до якої кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [6]. У випадку звернення в суд людина може спиратися на положення Конституції України, норми якої є нормами прямої дії. Після використання всіх національних засобів юридичного захисту громадянин може звернутися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ (Європейський суд з прав людини) або до відповідних органів міжнародних організацій (Комісія ООН з прав людини), членом або учасником яких є Україна. Адміністративна форма захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина передбачає розгляд звернень громадян до вищих органів державної влади, органів місцевого самоврядування. Відповідно до ст. 40 Конституції України кожна людина має право направляти індивідуальне або письмове звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, до посадових і службових осіб [6]. Особа може обирати будь-який засіб захисту своїх прав та свобод у випадку, якщо вона не задоволена результатами розгляду свого питання органами влади, підприємствами, установами та організаціями, посадовими особами тощо. Зазвичай адміністративна форма захисту переує судовій. Щодо державного захисту прав та свобод людини і грома-

дянина, в тому числі інформаційних, такий захист здійснюється через інститут Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, про який йшлося вище.

Таким чином, правовий механізм захисту прав і свобод охоплює всі можливі дії щодо захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина, що відрізняє відповідну категорію від поняття «механізм реалізації людиною права на захист», яке, у свою чергу, позначає одну зі складових частин правового механізму захисту прав і свобод, сутність якої полягає в цілеспрямованій діяльності людини щодо відновлення становища, що існувало до порушення конкретного права особи [5, с. 34].

Висновки. У сучасних умовах зміна пріоритетів Української держави на користь людини, її прав та свобод знаменує становлення демократичної концепції захисту прав та свобод людини і громадянина.

Реальне вдосконалення системи захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина в Укра-

їні є можливим за умови виявлення закономірностей функціонування, тенденцій розвитку, проблем правового механізму захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина, посилення його окремих складових та інституцій. Зокрема, слід враховувати, що правовий механізм захисту прав та свобод людини і громадянина містить організаційну та власне нормативно-правову складову, відтак за своєю суттю має організаційно-правовий характер.

Вирішенню низки актуальних проблем функціонування правового механізму захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина сприятиме оптимізація державної форми захисту прав і свобод шляхом введення посади «інформаційного омбудсмена» з використанням іноземного досвіду, а також запровадження чітких критеріїв обмеження інформаційних прав і свобод шляхом закріплення принципів такого обмеження, які виключають розширювальне або неоднозначне тлумачення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Нікітенко Л.О. Зміст механізму забезпечення конституційного права на підприємницьку діяльність. URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/2817/%CB> (дата звернення 23.03.2018).
2. Гасанов К.К. Конституционный механизм защиты основных прав человека. М.: Юнити-дана, Закон и право, 2004. 432 с.
3. Снежко О.А. Конституционные основы государственной защиты прав и свобод человека и гражданина в РФ: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Саратов, 1999. 192 с.
4. Железнов Б.Л. Механизм государственной защиты основных прав и свобод. URL: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1217511>.
5. Уваров А.А. Конституционно-правовой механизм охраны и защиты прав и свобод человека. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionno-pravovoy-mehanizm-ohrany-i-zaschity-prav-i-svobod-cheloveka>.
6. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр.
7. Закон України «Про звернення громадян» від 12 жовтня 2010 року. URL: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр.
8. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 року. URL: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр.
9. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015.